

Bitig Türkoloji Araştırmaları Dergisi, Güz 2024/ 2: 101-114.

Bazı Metodolojik Sorunlar: Avrasya Bozkırlarının Eski Göçebe Kalıntılarının Etnodilsel-Kültürel Kimliklendirilmesi ve İdil-Ural Bölgesi Türk Halklarının Etnogenezi Sürecinde Bulgar Mirasının Araştırılması*

N.İ. YEGOROV**

Çev. Bülent BAYRAM***

İdil-Ural bölgesi, haklı bir şekilde ülkemizin tamamen benzersiz bir parçası olarak kabul edilebilir. Yüzyıllardır, bu bölge farklı halkların, Türk, Fin-Ugor ve Hint-Avrupa (Hint-İran, İran ve Doğu Slav) dil ailelerine mensup temsilcilerinin birlikte yaşadığı ve etnokültürel temasların gerçekleştiği bir yer olmuştur. Bu nedenle, bölgemizde beşeri bilimlerin öncelikli araştırma alanları arasında etno-dilsel kökenin, modern halkların etnik tarihi ile etnopolitik, etnokültürel ve etnodilsel etkileşimlerin yer alması anlaşılır bir durumdur. Günümüzde, Doğu Avrupa halklarının etnik tarihine yönelik genel bilimsel teori ve daha dar bir çerçevede İdil-Ural bölgesine dair ana hatlar büyük ölçüde netleşmiş olsa da, birçok spesifik ve özel sorunun, uzun bir süre boyunca daha ayrıntılı bir şekilde gerekçelendirilmesi, kapsamlı bir olgu temeline dayandırılması, işlenmesi ve kanıt sisteminin mükemmelleştirilmesi gerekecektir.

Ortaçağ Doğu Avrupa halklarının tarihinde önemli bir yer tutan İdil Bulgar Devleti, IX-X. yüzyılın başlarında ortaya çıkan büyük bir erken feodal devlet birliğiydi. Bu devletin kurucuları, genel olarak “Bulgarlar” adıyla bilinen çok sayıda

* Makalenin orijinal künyesi şu şekildedir: N.İ. Yegorov (2015). “Nekotoriye Metodologičeskiye Problemy Etnolingvokul'turnoy İdentifikatsii Kočevničeskih Drevnostey Evraziyskih Stepey i İssledovaniya Bulgarskogo Naslediya v Etnoglottoģeneze Tyurkskih Narodov Uralo-Povol'jya”. *İzbrannıye Trudi Kniga 1*. Çeboksarı, s. 410-431.

** Emekli Öğretim Üyesi, (Çuvaşistan/ Rusya Federasyonu). E-posta: emigulay@mail.ru.

*** Prof. Dr., Kırklareli Üniversitesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Kırklareli (Türkiye). E-posta: bulentbayram01@hotmail.com / ORCID ID: 0000-0001-7284-9597.

Türk boyuydu. Uzmanlar Bulgar-Çuvaş (veya Bulgar-Tatar) sürekliliği sorununa sürekli olarak değinmelerine rağmen, bu konu özellikle yerli (veya Tataristan) tarih yazımında oldukça tartışmalı bir konu olmaya devam etmektedir. Geniş İdil-Ural tarihi-etnografik bölgesinde yaşayan tüm Türk dilli halklar – Çuvaşlar, Tatarlar (alt etnik gruplarıyla birlikte) ve Başkurtlar – etnik tarihlerini ve geleneksel kültürlerini bir şekilde İdil Bulgarları ve İdil-Bulgar Devleti ile ilişkilendirmektedirler (Halikov 1974, 1978, 1978, 1989; Huzin 2006; İshakov ve İzmaylov 2000; Kahovskiy 1963, 1965, 2003; Kuzejev 1974, 1992)¹. Bu bağlamda, R.G. Kuzejev'in şu sözünü hatırlatmak yerinde olacaktır: “Günümüz Çuvaşları ve Tatarlarının etnik ilişkileri konusundaki eski tartışmada, zaman zaman belirgin bir duygusallık gözlemlense de, tartışılan sorunun formülasyonu yeterince doğru biçimde ortaya konmamıştır. Çuvaşlar veya Tatarlar gibi halkların etnogenezi ve etnik tarihini İdil-Bulgar etnik dünyasıyla bağlantısız olarak yorumlama çabalarını kanıtlanmış olarak kabul etmek mümkün değildir.” (Kuzejev 1992:52).

Daha doğru bir formülasyonla, Orta İdil ve Ural ötesi bölgedeki Türk dilli halkların etnogenezi sorunu, İdil Bulgarları ve diğer etnik grupların, İdil Bulgar Devleti'nde yaşayan halkların kültürlerinin (diller dâhil) oluşumundaki rolünü açıklamayı amaçlamalıdır. Bu özellikle Türk ve Fin-Ugor halkları için geçerlidir.

20. yüzyılın ikinci yarısında, İdil Bulgarlarının tarihine dair materyallerin teorik özetlenmesine büyük katkı sağlayan Kazan arkeologları okulu olmuştur. N.F. Kalinin (Kalinin ve Halikov 1954), G.V. Yusupov (Yusupov 1960, 1971:217-31), A.H. Halikov (Kuzminnih, Starostin, ve Huzin 1989; Kuzminnih vd. 1989), R.G. Fahretdinov (Fahrutdinov 1971, 1984) ve onların çok sayıda öğrencileri ile takipçilerinin çalışmaları, Bulgar araştırmaları alanında gelecekteki araştırmacılar için bir yön belirlemiştir. Kazanlı arkeologlar, Bulgar araştırmalarının derin tarihsel bağlamını ve arkeolojik materyali sadece tipolojik sınıflamalar ve kronolojik dönemlendirmeler geliştirmek için değil, aynı zamanda etnogenezi, etnokültürel, etnososyal, etnopolitik ve etnohistorik rekonstrüksiyonlar oluşturmak için kullanma çabasını belirlemişlerdir. Arkeologlara bu tür rekonstrüksiyonlar için sunulan temel, nadir ve parçalı da olsa eski yazarların paha biçilmez yazılı kaynaklarıdır. Bulgar arkeolojisinin tarihsel yaklaşımı, yalnızca yerel değil, aynı zamanda Ortaçağ Doğu Avrupa tarihi sorunlarıyla ilgilenen uluslararası meslektaşların da dikkatini çekmiştir; bu ilgi sadece arkeologlarla sınırlı kalmamış, klasik tarihçiler, kaynak bilimciler, antropologlar, etnologlar, karşılaştırmalı dilbilimciler ve sanat tarihçileri gibi geniş bir akademik topluluğu kapsayarak Bulgar arkeolojisine yönelmiştir. Bu tarihsel yaklaşım, bana göre, Kazanlı Bulgarologlar (ve Fin-Ugor araştırmacıları) için, sonraki kuşakların, bu seçkin bilim insanlarının öğrencileri, takipçileri ve Çeboksaralı meslektaşları için hem mihenk taşı hem de zayıf noktaları olmuştur.

İdil Bulgar Devleti ve nüfusuna dair tarih yazımında, özellikle arkeolojik olmak üzere yeni ampirik materyallerin büyük miktarda birikmesi ve analiz literatürünün çoğalması sonucunda, öyle büyük bir sorun yığını ortaya çıkmıştır ki, bunların en güncel olanlarını bile küçük bir yayında sıralamak mümkün değildir. Ne yazık ki, anlatımsal, arkeolojik ve diğer birincil kaynaklar incelenip yorumlanırken, araştırmacıların kendi etnik, bölgesel, ulusal ve politik önyargıları ve eğilimleri bu çalışmalara sıklıkla karışmaktadır.

Etnolojiye geniş anlamda odaklanan genel yayınlarda, etnogenezi ve etnohistorik

teorilerde hâlâ eklektik yaklaşımlar görülmektedir; bunlar, siyasi konjonktür ve ulusal zihniyetin duygusal unsurlarında kök salmış, skolastik bir entelektüalizme dayanmaktadır. İşte tam da bu, gerçek bilimden uzak bir zeminde, kanıtsız, zayıf, ancak her şeyi kapsayan bilimsel genellemeler ve popüler “etnik dalgalanmalar” ortaya çıkmaktadır. Bilindiği gibi, hatalı mantıksal çıkarımlar, izlenirse, asla olumlu sonuçlara ulaşmaz. Halklarımızın eski ve Orta Çağ tarihine dair çoğu özet ve derleme çalışma, tarihin somut gerçekleri, kaynakları ve hayatın gerçekleriyle kopuk olmaması gereken bir tarihinin, teorilere, soyutlamalara, modellere ve doktrinlere daha fazla ilgi duyan bir entelektüelin tipik bir düşünce tarzını yansıtan klasik örneklerdir. Bölgemizdeki araştırma pratiğinde yaygın olan “hastalıklardan” biri de, etnik tarihin yapay olarak oluşturulmuş bir kavramına uydurulmak üzere olguların özenle uyarlanmasıdır. Siyasi konjonktüre bağlılık ve ulusal zihniyetin duygusal unsurları, araştırmacıyı, etnik tarihin çeşitli sorunlarına dair kişisel tutumlarla bağlantılı olarak kaçınılmaz olarak öznel hatalara sürüklemektedir.

Bana göre, Bulgar araştırmalarının öncelikli görevi, kimlerin Orta Bulgar mirasına daha fazla dâhil olduğu sorununu çözmek değil (bu mirasın ne yazık ki büyük ölçüde Toktamış ve Timur arasındaki savaşların ateşinde yok olduğunu biliyoruz), modern bilimin ışığında geniş Avrasya Oğur-Türk etnolingüistik-kültürel sürekliliğini kapsayan İdil Bulgarlarının tarih öncesini yeniden inşa etmektir.

Atalarımızı hâlâ sık sık “prestijli” ve “prestijsiz” olarak ayırıyoruz. Örneğin, “uygar” İdil Bulgarlarıyla akraba olmanın, barbar Moğol-Tatarları veya genel olarak göçebelerle akraba olmaktan çok daha prestijli olduğu düşünülüyor. Bu durum, Kazan Tatarlarının tarihinde İdil Bulgarlarının rolünün abartılması ve Kıpçak unsurunun rolünün hafife alınmasıyla kısmen açıklanabilir. Tatarların etnogenezinde, yani Altın Orda Kıpçaklarının, Tatarlar olarak rolünün göz ardı edilmesi, etnik tarih sorunlarının incelenmesindeki duygusal faktörlerin en çarpıcı örneklerinden biridir.

Elbette, pek çok nedenin bir araya gelmesi — tarihsel kaynakların yetersizliği, konuların aşırı derecede karmaşık olması nedeniyle tarihsel çalışmaların eksikliği, duygusallık, politik tarafgirlik vb. — tarih bilimine büyük zarar vermektedir. Bununla birlikte, aynı nedenler, araştırmacıların günümüz halklarının ve yok olmuş atalarının etnodilsel-kültürel oluşumunu ve etnodilsel tarihini derinlemesine incelemek için kapsamlı, birleşik bir program çerçevesinde çalışmalarını önemli ölçüde hızlandırmalarını da gerektirmektedir.

Avrasya halklarının erken ve Orta Çağ etnokültürel, etnopolitik ve etnodilsel tarihine dair mevcut araştırma düzeyi, sadece pek çok yerleşik görüşün değil, aynı zamanda Avrasya bozkırlarının göçebe halklarının, özellikle Türk ve Moğol sınıflandırma gruplarının etnik tarihinin erken aşamalarına dair genel kavramsal paradigmanın köklü bir şekilde yeniden değerlendirilmesini gerektirmektedir.

Doğru anlaşılacak adına, çalışmamı, Türk halklarının Oğur kolunun erken dönem etnodilsel tarihine ilişkin temel kavramsal ilkelerin en özlü bir şekilde sunumuyla başlatmak zorundayım (Golden 1992, 2006).

Altay etnodilsel topluluğu (en azından G. J. Ramstedt tarafından formüle edildiği şekliyle) hiçbir zaman var olmamıştır; Türk, Moğol ve Tunguz-Mançu dillerinin maddi ortaklığı, ancak milattan sonra 2. binyılda yoğun temaslar ve karşılıklı etkiler sonucunda ortaya çıkmıştır (Clouston 1962; Doerfer 1963, 1967; Dörfer 1972, 1984;

Klousen 1969; Kotviç 1962; Rassadin 2007a, 2007b; Róna-Tas 1970, 1973, 1975, 1976, 1986; Rona-Taş 1974, 1987; Şçerbak 1959, 1966, 1968, 1986, 1997, 2005; Tüymebayev 2004, 2005, 2006, 2008).

Proto-Türkler, kendi yarattıkları “plaka mezar kültürü” adı verilen arkeolojik kültürün yayıldığı bölgede şekillenmiştir. Proto-Türk topluluğunun ilk parçalanması MÖ 1. binyılda gerçekleşmiştir. İklimdeki genel kuraklaşma, proto-Türklerin bir kısmının göçebe hale gelmesine neden olmuştur. Göçebeleşen proto-Türklerin Hint-İran (arkeolojik olarak Karasuk) alt tabakası üzerine katmanlaşması sonucunda, MÖ 1. binyılın ortalarına gelindiğinde yeni bir etnodilsel topluluk olan Oğurlar şekillenmiştir.

Hiung-nu (Asya Hunları), aslında bir etnik grup değil, Oğur kökenli etnik unsurlar tarafından kurulan bir politik yapıydı. Bu yapı içinde Türk dilli (Oğur ve Oğuz) ve İran dilli (Doğu İran) kabileler baskın rol oynamışlardır. Hiung-nu İmparatorluğu'nun zirve döneminde, Orta Asya bozkırlarında Oğur-Bulgar-Çuvaş türündeki Türkçe R-dili hâkimdi. Oğuz tipi standart Türk Z-diyalektleri ise daha çok dağlık ve tayga bölgelerinde korunmuştur.

“doğulu göçebeler” şeklinde adlandırılanlar (Dunhu olarak Çin kaynaklarında geçen), Hiung-nu'nun (Hunların) doğrudan akrabalarıydı, yani bağımsız bir Oğur kabileler konfederasyonunu temsil ediyorlardı.

Hiung-nu İmparatorluğu'nun MS 2. yüzyıldaki kuraklık sonucu dağılmasının ardından, Oğur kabileleri Avrasya bozkırları boyunca geniş bir alana yayıldılar. Bu yayılma, doğuda Büyük Kingan Dağları'ndan batıda Tuna nehrinin aşağı kesimlerine kadar uzandı (Yegorov 2006, 2009a, 2009b, 2009c, 2009e, 2009d, 2010, 2011)⁹.

Herhangi bir toplumun etnogenezine ve etnodilsel tarihine ilişkin nesnel ve bilimsel olarak güvenilir bir kavram oluşturmak için, kronolojik bir zaman çizelgesi ve temsili ampirik materyal kompleksinin, yani kaynakların kronolojik tabakalaşmasının oluşturulması en önemli unsurdur. Basitçe söylemek gerekirse, kaynak tabanının doğru ve sistematik bir şekilde sıralanması, bu sürecin temelini oluşturur.

Kronolojik bir zaman çizelgesinin oluşturulması, mevcut alternatif yorumlardan herhangi birine öncelik verilmesinden tamamen bağımsız olmalıdır. Bu tür önemli noktaların anlaşılması, ancak yapılacak kronolojik analizlerin sonuçlarına bağlıdır ve sadece bu analizlerin bir sonucu olarak ortaya çıkabilir. Bu yaklaşım, Oğur-Bulgar etnodilsel topluluğunun çeşitli tarihi gelişim aşamalarındaki zamanı, yeri ve işleyiş mekânizmalarıyla ilgili sorular için tam anlamıyla geçerlidir (Golden 1992; Rona-Tas 1991; Róna-Tas 1999; Rona-Taş 1980; Yegorov 1992).

Yazılı kaynakların son derece yetersiz olması nedeniyle, Bulgarların ve atalarının etnik tarihinin erken dönemlerini incelemek için en önemli kaynak arkeolojik materyallerdir. Ancak arkeoloji bilimi, şimdilik Orta Çağ Bulgar anıtlarına odaklanmış durumda ve daha derin art zamanlı seviyelere ulaşmakta büyük zorluklarla karşılaşılıyor. Güneydoğu Avrupa bozkırlarında MS 1. binyıldaki sözde “göçebe kalıntıları” incelenirken, arkeoloji bilimi Alanlar, Avarlar, Hazarlar, Türkler ve Bulgarlar arasında gidip gelmeye başlıyor. Ortaçağ göçebe kalıntılarının etnik olarak tanımlanmasındaki zorluklar, öncelikle arkeoloji biliminde kullanılan “etnik” terminolojinin belirsizliğinden ya da daha doğrusu bu terimlerin “içeriğiyle”,

dilbilimde ifade planı ya da semantik olarak adlandırılan unsurlarla ilgili eksiklikten kaynaklanmaktadır. Ancak bu konuya daha sonra değineceğiz.

Herkes, Bulgar çevresine ait kabilelerin Asya'nın bir yerinde ortaya çıktığını ve yaklaşık MS 4. yüzyılda Güneydoğu Avrupa bozkırlarında görüldüğünü bilir. Ancak, bugüne kadar hiçbir arkeolog, Avrasya'nın göçebe kalıntıları arasında bağımsız bir Bulgar tabakası veya Bulgar ufku ayırmayı başaramamıştır. Bu nedenle, “Bulgar izi” diye adlandırılacak bir şey, Türk arkeolojik buluntuları arasında aranıyor. Fakat henüz bulunamamıştır.

Eğer Avrasya bozkır kuşağının arkeolojik tarihine “kuş bakışı” bir perspektiften bakarsak, en az iki farklı kültür katmanı keşfedebiliriz: Hint-Avrupa ve Türk. Bu katmanları “Avrasya etnolinguistik-kültürel süreklilikleri” olarak adlandırmayı öneriyorum ve buna göre iki Avrasya etnolinguistik-kültürel süreklilik ayırt edebiliriz: birincisi Hint-Avrupa dönemi, ikincisi ise genel Türk dönemi. Gerekirse üçüncü bir süreklilik olarak Moğol dönemine ait bir Avrasya etnolinguistik-kültürel sürekliliği de belirlenebilir; ancak Moğol arkeolojik katmanını Türk olandan ayırmanın zorluğu ya da imkânsızlığı nedeniyle bunun faydasız olduğunu düşünüyorum.

Süreklilikler, art zamanlı katmanlara ayrılmaktadır. Hint-Avrupa sürekliliği içerisinde Hint-Aryan ve İskit-Saka etnolinguistik-kültürel ufuklar oldukça net bir şekilde ayırt edilebilmektedir. Ancak bu konuyu ilgili uzmanların incelemesine bırakalım ve Türk dönemi etnolinguistik-kültürel sürekliliğine daha yakından bakalım. Bu süreklilik de iki ufka ayrılmaktadır: Oğur ve asıl Türk (Türküt veya Oğuz) katmanları olarak adlandırılabilir. Avrasya etnolinguistik-kültürel Oğur dönemi ufku, MÖ 1. binyılın ortalarında Proto-Türk etnodilsel topluluğunun (plaka mezar kültürü) dağılması ve Hiung-nu kabile birliğinin oluşmasıyla şekillenmeye başlamaktadır.

Hiung-nu İmparatorluğu'nun MS ilk yüzyıllarda dağılmasından sonra, Oğur çevresine ait kabileler, Avrasya kıtasının bozkır koridoru boyunca Orta Avrupa'ya kadar yayıldılar. Bulgarlar, aslında bu Oğur konfederasyonu kabileler birliğinin bir parçasıdır. Orta Asya bozkırlarında, Oğur (On-Uygur) kabileleri çevresinde Oğuz kabilelerini (Dokuz Oğuzlar) birleştirerek güçlü bir kabile birliği olan Tiele'yi oluşturdular. Doğu Avrupa'da ise Oğur kabileleri (Onogurlar, Şaragurlar, Avarlar, Bulgarlar, Hazarlar ve diğerleri), Peçeneklerin Güney Rus bozkırlarında ortaya çıkmasına kadar, İdil bölgesinde ise Moğol istilasına ya da Altın Orda'nın 14. yüzyılın sonunda tamamen dağılmasına kadar hâkimiyetlerini sürdürmüşlerdir.

Türk dönemi etnolinguistik-kültürel ufku, Asya'nın merkezinde Birinci Türk Kağanlığı'nın (7. yüzyıl) ortaya çıkmasıyla şekillenmeye başlar ve MS 1. binyılın sonuna doğru Büyük Bozkır'ın Asya kısmına yayılır.

Genel Türk (Oğuz) etnolinguistik-kültürel sürekliliğinin kuzeyinde, orman ve orman-step bölgelerinde bu dönemde Ural dönemi Avrasya etnolinguistik sürekliliği gelişmekteydi. Büyük Bozkır'ın güneyinde ise Çin, Hindistan, İran ve Bizans gibi yerleşik medeniyetler gelişimini sürdürmekteydi.

Bağımsız bir Oğur etnolinguistik-kültürel sürekliliğinin belirlenmesi, arkeologlara bu büyük tarihî-kültürel kronotopu uygun ampirik materyallerle doldurma konusunda geniş bir araştırma perspektifi sunmaktadır. Oğur ve Türk (Türküt) etnolinguistik-kültürel ufuklarının ayrılması, bana göre, Oğur-Bulgar tarihinin gereksiz

“Türkleştirilmesinden” kurtulmayı ve bilimsel hakikate giden yolu kısaltmayı sağlayacaktır.

Yeni temsili ampirik materyallerin birikmesi ve birincil kaynakların analizine yönelik modernize edilmiş yöntemlerin geliştirilmesi, öğretmenlerimiz tarafından inşa edilen eski ve sarsılmaz görünen Bulgaroloji tarihine dair kavramların çatlamaya başlamasına yol açmıştır. Genç Bulgarolog kuşağı, büyük bir ikileme karşı karşıya: Ya hepimizin tam olarak rahat hissetmediği eski binanın temelini güçlendirecekler ya da bilimsel olarak daha sağlam ve çağdaş bilimin durumuna uygun yeni bir yapı inşa edecekler. Bana göre, uzmanların temel çabalarını tüm tarihsel sosyal-beşeri bilim disiplinlerinden alınan materyallerin entegrasyonu temelinde Bulgaroloji'nin metodolojik ve teorik temellerini yeniden düşünmeye yöneltme zamanı çoktan gelmiştir.

Arkeolojide, antik kültürlerin, özellikle de göçebe kültürlerin etnik kimliklendirilmesine dair kriterler ve yöntemler neredeyse hiç geliştirilmemiştir. Bu son derece karmaşık ve son derece önemli sorun üzerine odaklanmış değerli bir monografi hatırlayamıyorum. Buna rağmen, arkeoloji üzerine yazılmış neredeyse her ikinci çalışma, bir şekilde arkeolojik buluntuların, eserlerin ve tüm kültürlerin etnik kimliklendirilmesi sorunlarına değinmektedir.

Mevcut etnogenez yapıları ve arkeolojik kültürel ufukların etnokültürel bağlantıları, genellikle “başlangıçta programlanmış mozaiklik ve nesnel arkeolojik bilginin parçalanmışlığı”nın bir sonucudur ve arkeolojik bilgilerin “daha da mitolojik, daha da parçalı ve etnik stereotiplere dayalı yazılı kaynaklar” aracılığıyla yapılan eklemeler ve düzeltmelerle şekillendirildiğini göstermektedir (Yablonskiy 2001:61). Tarihsel sürecin modellerini basite indirgemek ve arkeolojik ufukta yansıyan maddi kültürde görünür bir “tarihsel birlik” arayışıyla birbiriyle bağdaşmayan unsurları birleştirme çabası, birçok yapay sorunun ortaya çıkmasına neden olur. Bu sorunlar, sonrasında asıl problemin var olmadığını kanıtlamak için çok daha büyük çabalar gerektirir. Arkeolojik nesnenin kasıtlı veya kasıtsız mitikleştirilmesi, arkeoloji biliminin gerçek tarihsel niteliğini yok eder ve ona yüzeysel bir hafiflik kazandırır. Ancak, arkeolojik veriler ile yazılı kaynakların karşılaştırılmasında son derece dikkatli ve özel olarak geliştirilmiş bir yaklaşım, arkeolojiyi bilimsel ve dolayısıyla tarihsel hale getirecektir (Yablonskiy 2001:62).

Tıpkı etnos gibi, arkeolojik kültür de asla homojen değildir; her zaman farklı zaman dilimlerinden ve çeşitli kökenlerden gelen, birbirinden farklı bileşenleri içerir. Kültürel ufkun görünen homojenliği nedeniyle, artzamanlı ve retrospektif bir derinleşme çabasında, arkeolojik kültürlerin yalnızca dış sınırlarının değil, içsel ve bölgesel sınırlarının da neredeyse tamamen örtüşmesini beklemek teorik olarak bile zordur (Yablonskiy 2001:61). Yerel kültürlerin evrimsel gelişimindeki çeşitli dönüşüm süreçleri ve kopmalar, sadece yerel arkeolojik kültürlerin dinamiğindeki iç eğilimlerle değil, aynı zamanda doğal iklim felaketleri, ekolojik krizler, demografik patlamalar ve düşüşler, politik istikrarsızlık gibi unsurlarla da ilgilidir. Yerel arkeolojik kültürdeki niteliksel ve niceliksel değişimler, hem iç hem de dış birçok faktöre bağlı olabilir. Bunlar arasında doğal iklim felaketleri ve ekolojik zorluklar, hayvan sürülerinin artışı sırasında geleneksel otlakların tükenmesi veya uzun süreli kuraklık, demografik patlamalar ve düşüşler, dış demografik baskılar sonucunda büyük göç hareketleri, salgınlar ve pandemiler, yeni metalurji merkezlerine yönelim,

ve bu bölge dışında gerçekleşen ancak dolaylı olarak yerel arkeolojik kültürün karakterini değiştirebilecek askeri-politik krizler bulunmaktadır (Yablonskiy 2001:61).

Güneydoğu Avrupa'da Hazar ve Peçenek olarak tanımlanan arkeolojik kompleksler, E.P. Kazakov'un da haklı olarak belirttiği gibi, her zaman etnik özellikleri yansıtmaz. Bu kompleksler, daha çok kültürel olayların kronolojik ve coğrafi aidiyetini yansıtır (Kazakov 1991:168). Formel mantık açısından bile, günümüz göçebe dünyası arkeolojisinin temel bilimsel terminolojisinin bazı terimleri birçok açıdan uygun değildir. Bu, özellikle “Türk-Ugor”, “Bulgar-Macar”, “Hun-Sarmat” gibi “melez” terimler için geçerlidir. Çünkü bu terimlerde tamamen farklı sınıflandırma ailelerine ait etnik gruplar bir araya getirilmektedir.

İdil-Ural bölgesindeki Orta Çağ arkeolojik kültürlerinin yaratıcılarının ve taşıyıcılarının etnodilsel kaynağı gibi karmaşık bir soruna derinlemesine girmeden önce, arkeolojik topluluklara yönelik etnolojik kategorilerin ve kavramların kullanımındaki dikkatsizliklere odaklanmak gerekir. Arkeolojik materyallerin etnodilsel olarak yorumlanma olasılığı sorusuna, genel olarak olumlu yanıt verilebilir, ancak bu yorum, arkeolojik toplulukların maddi kültüründe yansıyan etnik ve etnogenez bağlantılarının derecesine bağlıdır.

Bilim dünyamızda, halkların etnoglottojenezi sorunlarını çözmek için, doğruluğu bariz ve en kolay yol olarak görülen bir yöntem hâlâ aşılamamıştır. Bu yöntem etnonimlerin izinden gitmektir. Her yerde Bulgarlar, Suvarlar, Çuvaşlar ve diğer etnonimlerin izlerini arıyoruz, ve arayan, bilindiği üzere, bulur. Bu nedenle, etnogenez çalışmaları sayfalarında sürekli olarak Bugu, Pulu, Beilu, Pulei, Soar, Savar, Çeşi, Çuvaş (rot) gibi etnik isimler gündeme getirilmektedir. Oysa uzun zamandır bilinmektedir ki, bir etnonimin tarihi ile bir halkın tarihi her zaman örtüşmez ve genellikle birbirinden bağımsız gelişen iki ayrı çizgi oluşturur. “Kaygan” ya da “göçebe” etnonimler olarak bilinen isimler vardır ki, belirli tarihsel nedenlerle, daha önce ne dolaylı ne de doğrudan o etnonimle veya o isimle anılan toplulukla ilişkisi olmayan etnik topluluklara atfedilmiştir. Bu duruma dair pek çok örnek mevcuttur.

N.Ya. Biçurin, eleştirel makalesi *Srednyaya Aziya i Frantsuzskiye Uçenye*'de [Orta Asya ve Fransız Bilginleri] (Biçurin 1848), Batı Avrupalı bilim insanları tarafından toplanan Orta Asya halklarının tarihine dair bilgilerin “belirsiz ve hatta karmaşık” bir hal aldığını belirtmiştir. Onlar, kendileri için karanlık olan yerleri, kelimelerin ses benzerliğine dayanan varsayımlarla aydınlatmaya çalışmışlar ve az bildikleri konularda cesurca yargılarda bulunarak tarihi gerçeklikten daha da uzaklaşmışlardır. İncelemelerinin ilk adımında, halkların isimleri hakkında yanlış kavramlara ulaştılar (N.Ya. Biçurin tarafından vurgulanmıştır. – N.E.).

Araştırma kaynağı berrak olsa da, araştırmacılar, Asya halklarına karşı duydukları üstünlük hissiyle, aydınlanma ve olaylara bakışlarındaki saflık açısından Çin kaynaklarına, Çin usulüyle değil, Avrupa usulüyle bakmışlardır. İşte Batılı oryantalistlerin yanlışlarının nedeni budur (Biçurin 1991:192).

Sözde “göçebe etnonimler” özellikle göçebe halklar için en karakteristik olanıdır. Bu tür etnopolitonimler başlangıçta bir soy, kabile veya akraba boylar grubunu tanımlamak için kullanılan adlardı. Ancak zamanla, birçok kabileyi fethedip göçebe kabile ittifakları kurduklarında, isimlerini tüm fethedilen kabilelere yaydılar. Örneğin,

“Hiung-nu”, “Türk”, “Uygur”, “Hazar”, “Bulgar”, “Moğol”, “Tatar” gibi etnopolitoniimlerin tarihi böyledir. Eski ve Orta Çağ'da birçok Türk kabilesinin etnonimi bu tür metamorfozlar ve dönüşümler yaşamıştır. Bu nedenle, tarih bilimi sıklıkla Avrasya bozkırlarında yaşayan göçebelerin tarihinde, bir zamanlar güçlü olan bir halkın aniden ortadan kaybolduğunu ve yerine ani bir şekilde, belki de daha kalabalık ve daha güçlü olan yeni bir halkın ortaya çıktığını gözlemler. Bu yeni halk, Avrasya kıtasının bozkır koridoru boyunca büyük bir dalga gibi yayılır.

N.Ya. Biçurin, daha 1848 yılında şu uyarıda bulunmuştu: “...Moğolistan'da eskiden beri süregelen bir gelenek vardır ki, bir halk, hâkim olan hanedanın adını alır (etnonim veya genonim. – N.E.). Böylece aynı Moğol halkı, Hun Hanedanı altında Hunlar olarak, Dulga Hanedanı altında Dulgalar olarak, Moğol Hanedanı altında Moğollar olarak adlandırılmıştır ve bu ad, yeni bir güçlü hanedan gelip onları fethedene ve onlara yeni bir halk adı verene kadar kullanılmaya devam edecektir (N.Ya. Biçurin tarafından vurgulanmıştır. – N.E.). Ancak Moğolistan'da egemenlik sistemi hanlık olduğu için, her bir “aymak” yani hanlık, hâkim hanedanının adını alırdı, soylar ise kendi soy adlarına sahip olurdu. Fakat Fransız oryantalistler ne yazık ki bunu fark etmediler. Halkları kendi düşüncelerine göre yaratıp adlandırdılar; bir halkı başka bir halkın adıyla adlandırdılar; halkın parçalarını bütün bir halk olarak kabul ettiler ve araştırmalarında tamamen çıkmaza girdiklerinde, Çinli tarihçilerin farklı halkları birleştirip Hun adı altında topladığını ve böylece eski Orta Asya halklarının tarihini çarpıttığını düşündüler.” (Biçurin 1991:192-93). Ne yazık ki, bu büyük bilginin ileri görüşlü uyarısı, sonraki nesiller tarafından dikkate alınmadı. Günümüz Orta Asya göçebe halklarının tarihini araştıran bilim insanları, eski hataları tekrar tekrar yapmaya devam ediyorlar.

Göçebe halkların etnodilsel tarihi sorununda son derece önemli bir boyut vardır – bu, göçebe halkların aşiret temelli bölünmüşlüğüdür; kaynaklarda ve gerçek hayatta aşiret ittifakları ve konfederasyonlar olarak ortaya çıkmışlardır.

Yerel tarih yazımında, hatırlanmaya değer Sovyet döneminden bu yana, göçebe toplumlara “ataerkil-feodal” sosyal ve ekonomik ilişkiler atfetme geleneği oluşmuştur. Gerçek aşiret ilişkileri ise en iyi ihtimalle yüzeysel bir kamufraj olarak sunulmuştur. Bu bağlamda, yerel tarih yazımında göçebe toplumların aşiret yapısının ve aşiret ilişkilerinin özgünlüğünün incelenmesine çok az dikkat verilmiştir. Oysa göçebe halkların aşiret ittifaklarının оболочка “aşiret kabuğu” ve ataerkil-aşiret yaşam tarzı, bir sistem özellikleri taşıyarak, göçebe toplumların tarihindeki aşiret ilişkilerinin, özellikle de erken dönemlerde, derinlemesine incelenmesini ve aktif bir şekilde araştırılmasını gerektirmektedir.

“Soy”, “kabile”, “kabileler birliği”, “etnos”, “milliyet”, “halk” gibi kavramlar, tarihsel-arkeolojik ve hatta etnolojik literatürde gerekli uyarılar ve açıklamalar yapılmaksızın geniş bir şekilde kullanılmakta ve yeterince nitelikli bir şekilde ele alınmamaktadır. Arkeolojik kültürlerin etnik kimliklendirilmesi sorununa son derece dikkatli yaklaşan uzmanların bakış açısını destekliyorum. Gerçekten de, arkeolojik kültürel-tarihsel topluluklar ile belirli bir taksonomideki etnososyal gruplar—soy, kabile, kabileler birliği, milliyet, halk gibi—arasındaki bağlantı, ancak tahmini olarak veya her bir duruma özel olarak değerlendirilebilir (Kojin 1990:33-36).

Antik dönem ve Orta Çağ'ın anlatı kaynakları genellikle kabileler, kabileler birliği ve birbirine akraba veya akraba olmayan kabilelerden oluşan karma konfederasyonlar

arasındaki olayları anlatır. Ya da farklı ölçeklerdeki ayrı ayrı kabile topluluklarından bahsederler ve çoğu zaman politik yapı, etnos ve kabileler arasında herhangi bir ayırım yapmazlar. Bizim “halk” terimine yüklediğimiz anlam o dönemde henüz mevcut değildi. Kabileler birliği içinde, isimleri tarihsel kayıtlara nadiren geçen, kendi autogenonimlerine (öz isimlerine) sahip onlarca kabile bulunmaktadır.

Antik kaynaklar genellikle politik yapılar, etnoslar ve kabileler arasındaki yerel ve özel çatışmaları kaydeder, ancak etnopolitik yapıların dağılımı, sosyal, etnik ve kabile yapıları, nüfusları gibi konularda daha genel ve nesnel bir tablo sunmazlar.

Günümüz etnolojisinin en güncel sorunlarından biri, tarih sahnesinden erken çekilen etnosların tarihidir. Genellikle bu “sahipsiz” etnik topluluklara, tarihçiler yalnızca diğer, daha “şanslı” halkları incelerken, tesadüfen karşılaştıklarında ilgi gösterirler—günümüze kadar varlığını sürdüren, modern uluslara dönüşmüş ve kendi devletlerine sahip olan halklar. Bu tür durumlarda bile tarihçiler, bu halkları birkaç cümleyle anmakla yetinirler.

Görünüşe göre, tarih sahnesinden erken çekilen bu halkların tarihi çok daha aktif bir şekilde incelenmelidir. Ancak, bunu engelleyen birçok neden vardır. Bunların başında, bu halkların yaşam döngüsünü izlemeyi ve tarihsel boşlukları birleştirmeyi zorlaştıran anlatı kaynaklarının aşırı derecede yetersiz, parçalı ve eksik oluşu gelir. Ne yazık ki, bu durumun en yaygın sebebi ise duygusal bir faktördür—yani basitçe ifade etmek gerekirse, tembelliğimiz. Oysa Bulgar etnoglottojenezi ile doğrudan ilişkisi olan, kayıtlarda pek yer almayan “sahipsiz” halkların sayısı, yazılı belgelerdeki veriler ve onların etnodilsel kimlikleri hakkında sahip olduğumuz, çoğu zaman yetersiz olan bilgilerin öngördüğünden çok daha fazladır.

Çin, Orta Doğu (Arap, Fars, Süryani, Ermeni, Gürcü vb.), antik (Yunan-Bizans), Batı Avrupa, Doğu Slav ve diğer anlatı kaynakları, Oğur dönemi Avrasya kültürel sürekliliğine bir şekilde dâhil olan birçok eski etnosun adlarını günümüze kadar taşımıştır. Ancak bunların birçoğu hâlâ uzmanların bilimsel ilgisine konu olmamıştır. “Hou-han shu”, “Sienni”, “Tsifu”, “Tufa”, “Toba”, “Şivey”, “Kumo-si”, “Kidân”, “Tuyuhun”, “Cücen”, “Fuyu”, “Tsie”, “Mujun”, “Tsibi/Çibi”, “Hui he”, “Dubo”, “Dolange / Telengit”, “Sitsie”, “Husa”, “Si”, “Abye” gibi etnik adlar ya da “Abdel”, “Ağaçeri”, “Augar”, “Aungur”, “Bancar”, “Belenjer”, “Bittogur”, “Gunnugundur”, “Gunugur”, “Zabender”, “Kabar”, “Kotzagir”, “Kurtagar”, “Kutrigur”, “Onogur”, “Sebir”, “Sirigur”, “Unnugur” gibi isimler Bulgar sorunuyla ilgilenen uzmanlar için bile çok az şey ifade ediyor. Daha geniş bir perspektifte çalışan Türkologlardan bahsetmeye bile gerek yok. Oysa bu gruplar, farklı düzeylerde birleşme ve birliğin farkındalığına sahip etnoslardı. Bu etnik oluşumlar, fiziksel anlamda ortadan kaybolmadılar. Fiziksel yok olma, çok az sayıda etnosa nasip olmuş bir kaderdi ve bu, halkların tarihinde daha çok bir istisnadır, bir kural değil. Çoğu “kaybolmuş” etnos, daha güçlü ve hayatta kalabilen halklarla birleşerek, yeni bir etnik kimlik ve özbişinç ile yeni etnik isimler olarak tarih sahnesinden çekilmiştir. Ancak, tam bir asimilasyon durumunda bile, asimile edilen halkın etnik kültürü uzun bir süre varlığını sürdürebilir.

Anlatı kaynaklarıyla çalışırken, her zaman yazarlarının öznel bakış açılarını dikkate almak gerekir.

Bulgar araştırmacıları, eski tarihî kaynaklarında bize ulaşan etnonimler ve

politonimleri kapsamlı bir şekilde incelemelidir. Bu terimlerin orijinal dildeki gerçek telaffuzlarını yeniden kurmak, etimolojik kökenlerini belirlemek, kronotopolojik tabakalaşmayı ve anlamlarının tarihsel dinamiklerini incelemek, coğrafi koordinatlarını ve bu etnonimle anılan nüfusun göçlerini saptamak, genetik bağlarını ortaya çıkarmak vb. çalışmalar yapılmalıdır.

Bulgar araştırmacıları ve daha geniş anlamda Türkologlar, uzun zamandır farklı uzmanlık alanlarından bilim insanlarının ortak çabalarıyla, Avrasya'nın Oğur dönemi etnolinguistik-kültürel ufkunun (MÖ 5. yüzyıl - MS 15. yüzyıl) oluşumuna bir şekilde katkıda bulunmuş tüm sosyo-politik organizmaların etnonimlerini, genonimlerini ve politonimlerini içeren bir derleme ya da tam bir koleksiyon oluşturma göreviyle karşı karşıyadırlar. Ancak, Çin, antik, doğu, batı Avrupa ve diğer anlatı kaynaklarından elde edilen temsili ampirik materyali içeren, kapsamlı bir şekilde analiz edilmiş böyle bir onim derlemesi, Avrasya bozkırlarının göçebe halklarının etnogenezi ve erken etnik tarihi gibi en kritik sorunlar üzerinde yapılan araştırmalarda güvenilir bir kılavuz olacaktır.

Anlatı kaynaklarından güvenilir bilgi elde etmek, birçok nedenle zorlaşmaktadır. Ancak en büyük zorluk, dil engelidir—tarihi bilgilerin kaydedildiği dillerin (Çince, Farsça, Yunanca, Süryanice, Ermenice, Türkçe vb.) farklılığı, bu dillerin araştırmacılar için zorluk teşkil etmesi ve yazı sistemlerinin farklılığıdır. Örneğin, Çin hanedanlık kroniklerinde yabancı etnik adlar “koşullu fonetik” ideografik yazı ile kaydedilmiştir; Bizans ve diğer Batı kaynaklarında Oğur-Bulgar çevresine ait etnonimler ve genonimler ise çoğu zaman egzotik (Kafkasya) dillerinin aracılığıyla geçmiştir. Bu yüzden, yazılı kaynaklardaki eski Bulgar kabileleri her zaman araştırmacılar tarafından doğru şekilde tanımlanamaz ve sık sık Bulgarlarla ilişkisi olmayan bağımsız etnoslar olarak kabul edilir. Tarihçiler hâlâ etnosları politiklardan, etnonim ve genonimleri politonimlerden ayırt etmeyi tam anlamıyla öğrenememiştir, bu da birçok hatalı etnogenezi teorisinin kaynağıdır.

Göçebe etnosların tarihinde, genonimler, etnonimler ve politonimlerde sürekli değişimler, dönüşümler ve metamorfozlar yaşanmıştır. Örneğin, bir kabile, kendisiyle birleşen diğer kabileler üzerinde uzun bir süre hâkimiyet kurduğunda, hâkim kabileye ait genonim tüm kabile birliğine yayılır ve politonim statüsü kazanır. Hâkim kabilenin adı, hem çevredeki nüfusun hem de o siyasi yapının eski üyelerinin hafızasında uzun süre yaşardı ve bu ad, daha önce bu kabileyle doğrudan ilişkisi olmayan birçok kabile için genel ya da toplu bir ad haline gelirdi.

Bu etnopolitik metamorfozların özü, anlatı kaynaklarında bir halkın ani yok oluşu ve bir başkasının ansızın ortaya çıkışı olarak yansıyan olayların, tarihçiler tarafından uzun süre önce açığa çıkarılmış ve açıklanmıştır: Yok olan ve doğanlar etnoslar değil, işlevini yitiren göçebe politik yapılar idi. Bunların yerine yeni yapılar ortaya çıkıyordu. Daha önce böyle bir göçebe siyasi yapıda hâkim olan kabile, zamanla bazı nedenlerden dolayı siyasi gücünü kaybediyor ve ikincil, bağımlı bir duruma düşüyordu, hatta bazen yeni egemenler tarafından yok edilme tehlikesinden kaçmak zorunda kalıyordu. Bu yeni egemenler, kabileler birliğinde iktidarı ele geçiriyordu. Bu durumlarda, daha önce tüm siyasi yapı nüfusunu kapsayan etnopolitonim, ani bir şekilde daralarak sadece eskiden hâkim olan kabileyi ifade etmeye başlıyordu. Siyasi yapının dağılmasından sonra, bu yapıdaki tüm kabileler, çevredeki halklar tarafından kendi geleneksel kabile adlarıyla anılmaya başlıyordu. Böylece, bir yandan büyük

etnosların yok olduğu, diğer yandan yenilerinin doğduğu yanılıgısı ortaya çıkıyordu.

İ.L. Kızlasov, uzmanların dikkatini, arkeolojik kültürleri adlandırmak için etnonim terminolojisinin kullanılmasının, köklü bir gelenek olmasına rağmen, zararlı olduğuna çekmiştir (Kızlasov 1993:35-36). Formel mantık açısından, Oğur-Bulgar çevresine ait kabilelere “Türkler” sınıflandırma teriminin uygulanması tam olarak doğru değildir. “Türkler” terimi, nispeten geç bir dönemde, İlk Türk Kağanlıkları döneminde (551–630, 687–744 yılları) ortaya çıkmıştır, oysa Oğur-Bulgar kabileleri tarihin sahnesine en az bin yıl daha önce çıkmışlardır. Bu nedenle Bulgarları “Türkler” olarak adlandırmak, ancak belirli çekincelerle mümkün olabilir. P. Golden, “Türklerden önceki Türkler”i ifade etmek için “Oğurlar” (Golden 1992, 2006) adlı uygun bir teknik terim getirmiştir. Bu terim, Türk Kağanlıkları nüfusu ile bağlantılı olmayan kendine özgü bir kökene ve tarihe sahip olan halklardan, “Türkler” etnik klişesini kaldırmaktadır.

Bana göre, artık analitik arkeoloji (işlemsel-araştırmacı) ile sentetik arkeoloji arasında net bir ayırım yapmanın zamanı gelmiştir. Araştırma aşamasında uzmanlar, farklı kültürlerin kendi içlerindeki ve diğer eşzamanlı veya yakın dönem kültürel oluşumlarla olan kronolojik ve tipolojik ilişkileriyle ilgilenmelidir. Bu aşamada, etnonim terminolojisini kullanmaktan kaçınılmalı ve etnik açıdan tarafsız, bölgesel-coğrafi veya arkeolojik-kültürel içerikli terimlerle çalışılmalıdır. Örneğin, “kültürel bölge”, “kültürel alan”, “kültürel ufuk”, “kültürel süreklilik” gibi terimler kullanılabilir. Etnonim terminolojisi ancak sonraki, daha üst düzey sentetik aşamada uygulanabilir. Uzmanlar uzun zamandır arkeolojide araştırma aşamasında, yazılı kaynakların kanıtlarından ve özellikle etnik bağlantılardan bağımsız modeller ve sınıflandırmalar geliştirmenin gerekli olduğunu anlamışlardır. Aynı zamanda, geniş bir alana yayılan maddi ve manevi kültürün benzer tezahürlerini ifade eden “kültürel ufuklar”ın varlığı unutulmamalıdır; bu, mutlaka etnik birliği işaret etmez (Başilov 1993:59).

Araştırma aşamasında, teorik yapıların kanıtlanması için anlatı kaynaklarından elde edilen bilgileri kullanmaktan vazgeçmek, analizdeki doğruluğu sağlamak açısından gereklidir. Bu psikolojik olarak zor bir adımdır, ancak bana göre yalnızca bu yaklaşım, bilimin metodolojik olarak kendi kendini yok etmesini engelleyebilir. Arkeolojik buluntuların etnik kimliklendirilmesinden önce, anlatı kaynaklarının metin incelemesi ve analitik literatürün eleştirel bir şekilde incelenmesi yapılmalıdır. Yazılı kaynaklar aracılığıyla netleştirilmeden, herhangi bir arkeolojik kültürün bir halkla ilişkilendirilmesi erken bir adım olarak görülmelidir.

Tarihi kayıtlarda yer alan etnososyal ve etnopolitik terimlerin etnik içeriğinin incelenmesi, arkeoloji dışındaki dilbilimciler ve diğer uzmanların işidir. Bu uzmanlar, yazılı kaynakların doğru bir şekilde okunması ve anlamlandırılması sorununu, arkeolojik bulgulara dayanmayan, kendi yöntemsel yaklaşımlarıyla (paleografik, karşılaştırmalı vb.) çözmektedirler.

Araştırmaların en üst sentetik aşamasında, sorunların özünü anlamada en verimli ve umut verici yöntem, bütüncül yaklaşımdır—arkeoloji, fiziksel antropoloji, paleoklimatoloji, etnoloji, yazılı kaynaklar, karşılaştırmalı dilbilim ve diğer disiplinlerden elde edilen verilerin entegrasyonudur. Bu tür bir bütüncül yaklaşımın temel sonucu, incelenen kültürel sürekliliğin daha önce bilinmeyen etnokültürel tarihinin yeniden inşasıdır.

Sosyal ve beşeri bilimler alanında, Avrasya bozkırlarının etnik, kültürel, sosyal ve siyasi tarihine dair pek çok sorunun kapsamlı bir şekilde incelenmesi için, tüm mevcut arkeoloji, etnoloji, kültürel ve fizikî antropoloji, kültüroloji, karşılaştırmalı dilbilim, onomatoloji gibi disiplinlerden elde edilen verilerin entegrasyonu temelinde acil bir ihtiyaç ortaya çıkmıştır. Ayrıca, mevcut yardımcı tarihi kaynaklar, materyaller ve yöntemlerin de bu süreçte devreye sokulması gerekmektedir. Günümüzde, yalnızca tek bir bilimsel disiplin içinde doğru şekilde ele alınamayan, genel beşerî ve disiplinlerarası sorunların sayısının arttığını gözlemlemekteyiz. Bilim, kurgusal verilere dayanarak gelişemez. Orta Asya ve Doğu Avrupa halklarının en eski etnik tarih aşamalarının ve kökenlerinin daha fazla araştırılması, arkeologlar, etnologlar ve tarihçiler için, biriken tüm temsilî ampirik materyalin (hem arkeolojik hem de anlatı ve dilbilimsel) ve bu halkların etnodilsel, etnokültürel ve etnopolitik tarihine dair tüm kavramsal paradigmanın köklü bir eleştirisini yapma görevini gündeme getirmektedir. Bu da, ilgili bilimsel merkezlerin yaratıcı ve entelektüel potansiyelinin koordine edilmesini ve bilimsel faaliyetlerin disiplinler yerine sorunlar etrafında organize edilmesini gerektirmektedir.

Kaynakça

- Başilov, V. A. (1993). "Mojno Li Şçitat' Skifo-Sibirskiy Mir 'Tsvivilizatsiyey Koçevnikov'?. *Kratkiye Soobşçeniya İnstituta Arheologii RAN* (s. 36-37) içinde. Moskva.
- Biçurin, N. Ya. (1848). *Srednyaya Aziya i Frantsuzkiye Uçeniyeye*. C. 6. Moskva.
- Biçurin, N. Ya (Yakinf). (1991). *Radi Veçnoy Pamyati: Poeziya. Stat'i, Oçerki, Zametki. Pis'ma*. Çeboksarı: Çuvaşskoye Knijnoye İzdatel'stvo.
- Clauson, Gerard (1962). *Turkish and Mongolian Studies*. London: Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland.
- Doerfer, Gerhard (1967). Homologe und Analoge Verwandtschaft. *Indogermanische Forschungen*. Berlin.
- Doerfer, Gerhard (1963). *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen. Unter besonderer Berücksichtigung älterer neupersischer Geschichtsquellen, vor allem der Mongolen-und Timuridenzeit. Band 1: Mongolische Elemente im Neupersischen*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH.
- Dörfer, G. (1972). Mojno li Problemu Rodstva Altayskih yazıkov Razreşit' s Pozitsiy İndoyevropeistikii?. *Voprosı Yazıkoznaniya*, (3), 50-66.
- Dörfer, G. (1984). Bazisnaya Leksika i Altayskaya Problema. *Voprosı Yazıkoznaniya*, (4), 35-44.
- Fahrutdinov, R. F. (1971). O Stepenni Zaseleñnosti Bulğarami Territorii Sovremennoy Çuvaşskoy ASSR. *Voprosı Etnogeneza Tyurkoyazıcnıñ Narodov Srednogo Povolj'ya* (s. 197-98) içinde. Kazan.
- Fahrutdinov, R. G. (1984). *Oçerk Po İstorii Voljskoy Bulğarii*. Moskva: Nauka.
- Golden, Peter B. (1992). *An Introduction to the History of Turkic Peoples*. Wiesbaden: Otto Harassowitz.
- Golden, Peter B. (2006). *Türk Halkları Tarihine Giriş*. Ankara.
- Halikov, A. H. (1974). *Tatar Halkının Kilip Çıgışı*. Kazan: Tatar Kitap Neşriyatı.
- Halikov, A. H. (1978). *Proishojdeniye Tatar Povolj'ya i Priuralya*. Kazan: Tatarskoye Knijnoye İzdatel'stvo.
- Halikov, A. H. (1989). *Tatarskiy Narod i Ego Predki*. Kazan: Tatarskoye Knijnoye İzdatel'stvo.
- Huzin, F. Ş. (2006). *Rannıye Bulğarı i Voljskaya Bulğariya (VIII-Naçalo XIII v.)*. Kazan.
- İshakov, D. M., ve İ. L. İzmaylov. 2000. *Etnopolitiçeskaya İstoriya Tatar VI - Pervoy Çetverti XV v.* Kazan: İman.
- Kahovskiy, V. F. (1963). *Proishojdeniye Çuvaşskogo Naroda*. Çeboksarı: Çuvaşskoye Knijnoye İzdatel'stvo.

- Kahovskiy, V. F. (1965). *Proishojdeniye Çuvaşskogo Naroda: Osnovniye Etapı Etničeskoj İstorii*. Çeboksarı: Çuvaşskoye Knijnoe İzdatel'stvo.
- Kahovskiy, V. F. (2003). *Proishojdeniye Çuvaşskogo Naroda*. 3. bs. Çeboksarı: Çuvaşskoye Knijnoe İzdatel'stvo.
- Kalinin, N. F., ve A. H. Halikov (1954). *İtogi Arheologičeskih Rabot za 1945-1952 gg. Kazan'*: Tatknigoizdat.
- Kazakov, E. T. (1991). *Bulagarskoye Selo X-XIII Vekov Nizovoy Kamı*. Kazan: Tatknigoizdat.
- Kızlasov, L. P. (1993). O Yedinstve Kul'tur Stepnoy Zonı Yevrazii. *Kratkiye Soobşçeniya İnstıtuta Arheologii RAN* (s. 33-36) içinde. C. 207, Moskva.
- Klousen, Dj. (1969). Leksikostatičeskaya Otsenka Altayskoy Teorii. *Voprosı Yazıkoznaniya*, (5), 22-41.
- Kojin, P. M. (1990). *Etnokul'turniye Kontaktı na Territorii Yevrazii v Epohu Eneolita Rannego Jeleznoğo Veka: (Paleokul'turologiya i Kolesny Transport): Avtoref. Dis. D-ra İst. Nauk*. Novosibirsk: İİFF SO AN SSSR.
- Kotviç, V. L. (1962). *İssledovaniya Po Altayskim Yazıkam*. Moskva: İzdatel'stvo İnostranniye Literaturı.
- Kuzeyev, R. G. (1974). *Proishojdeniye Başkirkского Naroda: Etničeskiy Sostav, istoriya Rasseleniya*. Moskva: Nauka.
- Kuzeyev, R. G. (1992). *Narodi Srednego Povolj'ya i Yujnogo Urala: Etnogenetiçeskiy Vzglyad na İstoriyu*. Moskva: Nauka.
- Kuzminniĥ, S. V., P. N. Starostin, ve F. Ş. Huzin (1989). *Al'fred Hasanoviç Halikov. Oçerĥ Jizni i Nauçnoy Deyatel'nosti*. Kazan'.
- Rassadin, V. İ. (2007a). *Oçerki Po İstorii Slojeniya Tyurko-Mongol'skoy Yazıkovoy Obşçnosti. Ç.1: Tyurskoye Vliyaniye na Leksiku Mongol'skih Yazıkov*. Elista.
- Rassadin, V. İ. (2007b). *Oçerki Po İstorii Slojeniya Tyurko-Mongol'skoy Yazıkovoy Obşçnosti. Ç.2: Mongol'skoye Vliyaniye na Leksiku Tyurskih Yazıkov*. Elista.
- Róna-Tas, A. (1970). *Az altaji nyelvrokonság vizsgálatának alapjai. (A nyelvrokonság elmélete és a csuvas-mongol nyelvvizsny)*. Budapest.
- Róna-Tas, A. (1973). Did the Proto-Altaiç people know the stirrup?. *Studia Mongolica* (s. 169-71) içinde. C. 13, Budapest.
- Róna-Tas, A. (1975). The Altaic theory and the history of a Middle Mongolian Joan word in Chuvash. *Reserches in Altaic languages* (s. 201-11) içinde. Budapest.
- Róna-Tas, A. (1976). On the meaning of «Altaiç». *Tractata Altaica. Denis Sinor sexagenario optime de rebus altaicis merito dedicata* (s. 549-56) içinde. Wiesbaden.
- Róna-Tas, A. (1986). *Language and History: Contribution to Comparative Altaistics*. Szeged.
- Róna-Tas, A. (1991). *An introduction to Turkology*. Szeged.
- Róna-Tas, A. (1999). *Hungarians and Europe in the Early Middle Ages*. New York: Central European University Press.
- Róna-Tas, A. (1974). Obşçiyе Naslediye ili Zaimstvovaniya? (K Probleme Rodtsva Altayskih Yazıkov). *Voprosı Yazıkoznaniya*, (2), 31-45.
- Róna-Tas, A. (1980). Problemi Periodizatsii i İstoçniki İstorii Çuvaşskogo Yazıka. *Problemi İstoričeskoj Leksikologii Çuvaşskogo Yazıka* (s. 3-13) içinde. Çeboksarı.
- Róna-Tas, A. (1987). Altayskaya Teoriya i İstoriya Srednemongol'skih Zaimstvovaviy v Çuvaşskom Yazıke. *Çuvaşskiy yazık: İstoriya i Etimologiya* (s. 6-16) içinde. Çeboksarı.
- Şçerbak, A. M. (1959). Ob Altayskoy Gipoteza v Yazıkoznanii. *Voprosı Yazıkoznaniya*, (6), 51-63.
- Şçerbak, A. M. (1966). O Haraktere Leksiçeskih Vzaimosvyazey Tyurskih, Mongol'skih i Tunguso-Man'jurskih Yazıkov. *Voprosı Yazıkoznaniya*, (3), 21-35.
- Şçerbak, A. M. (1968). Soderjениye Uralo-Altayskoy Gipoteazi, Eyo Obosnovaniye i Otsenka. *İzvestiya Akademii Nauk Azerbaydjanskoy SSR (Seriya Literaturı, yazıka i İsskustv)* (s. 62-70) içinde. C. 1, Baku.
- Şçerbak, A. M. (1986). Tyursko-Mongol'skiye Yazıkoviye Svyazi: (K Probleme Vzaimodeystviya i Smeşeniya Yazıkov). *Voprosı Yazıkoznaniya*, (4), 47-59.

- Şçerbak, A. M. (1997). *Ranniye Tyursko-Mongol'skiye Yazıkovıye Svyazi (VIII-XIV vv)*. SPb: İLİ RAN.
- Şçerbak, A. M. (2005). *Tyursko-Mongol'skiye Yazıkovıye Kontaktı v İstorii Mongol'skih Yazıkov*. SPb: Nauka.
- Tümebayev, J. K. (2004). *Problema Anlautnih Gubnih Soglasnih v Altayskih yazıkah: (Reviziya Fonetičeskogo Zakona Ramsteda-Pellio)*. Moskva.
- Tümebayev, J. K. (2005). *Kazahsko-Mongol'skiye Leksiçeskiye Paralleli: Materialı k Etimologiçeskomu Slovar'yu Kazahskogo Yazıka*. Moskva: Russkiy Par.
- Tümebayev, J. K. (2006). *Stanovleniye i Razvitiye Altayskoy Teorii i Altaistiki*. Turkestan.
- Tümebayev, J. K. (2008). *İstoriya Tyurko-Mongol'skih Etnoyazıkovih Vzaimootnoşeniı*. Astana.
- Yablonskiy, L. T. (2001). Skifi, Sarmatı i Drugiye v Kontekste Dostijeniı Oteçestvennoy Arheologii XX Veka. *Rossiyskaya Arheologiya*, (1), 56-65.
- Yegorov, N. İ. (1992). Problemi Genetiçeskoı i Hronotopologiçeskoı Stratifikatsii Leksiki Çuvaşskogo Yazıka i Teoriya Bulgaro-Çuvaşskoy Etnoyazıkovoy Preemstvennosti. *Nauçnyı Doklad Po Opublikovannım Trudam* içinde. Alma-Ata.
- Yegorov, N. İ. (2006). Problemi Hronotopologiçeskoı Stratifikatsii Çuvaşsko-Mongol'skih Leksiçeskih Paralleley i İh İstoriçeskaya İnterpretatsiya. *Çuvaşskiy Gumanitarniy Vestnik* (s. 144-63) içinde. C. 1, Çeboksarı.
- Yegorov, N. İ. (2009a). *İzbranniye Trudi: Etimologiya, Etnolottogenez, Etnolingvokul'turologiya*. C. 1, Astana: Novoye Vremya.
- Yegorov, N. İ. (2009b). *İzbranniye Trudi: Etimologiya, Etnolottogenez, Etnolingvokul'turologiya*. C. 2, Astana: Novoye Vremya.
- Yegorov, N. İ. (2009c). K Voprosu o Meste i Vremeni Ogursko-Mongol'skih Etnoyazıkovih Kontanktov. *Sravnitel'no-İstoriçeskoye Yazıkoznaniya: Altaistika, Tyurkologiya: materialı Konferentsii k Yubileyu Çlena-Korrespondenta RAN A.V. Dıbo* (s. 157-59) içinde. Moskva: Tezaurus.
- Yegorov, N. İ. (2009d). Novıye Aspektı İzuçeniya Tyursko-Mongol'skih Etnoyazıkovih Vzaimosvyazey. *Tenişevskıye Çteniya - 2009: Sbornik Nauçnih Statey* (s. 68-77) içinde. Kazan: TGGPU.
- Yegorov, N. İ. (2009e). Uzloviye Problemi Rannih Etapov Oguro-Bulgaro-Çuvaşskogo Etnolottogenezı i Sovremenniye Problemi Altaistiki. *Aktual'niye Problemi Kompleksnogo İssledovaniya Altaistiki i Tyurkologii* (s. 55-68) içinde. Kökşetav.
- Yegorov, N. İ. (2010). Ogur-Pılhar-Çıvaş Etnoglotogenezin Tip Problemisem. *Çuvaşskiy Gumanitarniy Vestnik* (s. 69-103) içinde. C. 5. Çeboksarı.
- Yegorov, N. İ. (2011). Obşçaya Kontseptsiya Etnoyazıkovoy İstorii Tsentral'noy (Sredinoy) Azii v Domongol'skuyu Epohu. *Materialı Mejdunarodnoy Nauçnoy Konferentsii "Tyurskaya Tsivilizatsiya v Suverennyı Kazahstan", Posvyaşçennoy 20-Letiyyu Nezavisimosti Respubliki Kazahstan, Astana, 19-21 Maya 2011 g. Astana* (s. 325-37) içinde. C. 1, Astana.
- Yusupov, G. V. (1960). *Vvedenie v Bulgaro-Tatarskuyu Epigrafiku*. Moskva-Leningrad: İzdatel'stvo AN SSSR.
- Yusupov, G. V. (1971). *Bulgaro-Tatarskaya Epigrafika i Toponimika Kak İstoçnik İssledovaniya Etnogenezı Tyurkoyazıçnih Narodov Srednego Povolj'ya*. Kazan.